

БЛОК 2. СИНТАКСИЧНА ПАРАЛЕЛЬ: ВІДПОВІДНІСТЬ МІЖ ДРУГОРЯДНИМИ ЧЛЕНАМИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ ТА ПІДРЯДНИМИ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОГО (на матеріалі епістолярію Василя Стуса)

Сучасна лінгводидактика розглядає синтаксис не лише як систему правил поєднання слів, а як гнучкий інструмент вираження смислових відношень. Одним із найвищих рівнів володіння мовою, що перевіряється в межах Національного мультипредметного тесту, є вміння встановлювати синтаксичні паралелі. Ідеться про завдання на встановлення відповідності між функцією другорядного члена в простому реченні (означення, обставини, додатка) та значенням підрядної частини в складнопідрядному реченні.

Така робота вимагає від учнів здатності до трансформаційного аналізу: уміння бачити, як одна думка може бути згорнута до одного слова (обставини, додатка чи означення) або розгорнута до цілої предикативної частини. У контексті підготування до іспиту це завдання є стратегічно важливим, оскільки воно об'єднує в собі знання з морфології, синтаксису простого речення та типології складних конструкцій.

Вибір епістолярію Василя Стуса як джерела для створення таких тестів є методично виправданим. Листи митця – це простір інтелектуальної напруги, де кожна синтаксична структура працює на вираження філософської чи етичної позиції. Стусове слово лаконічне, але надзвичайно містке. Його прості речення часто ускладнені відокремленими членами речення, що легко вступають у семантичний резонанс із підрядними частинами його ж складних конструкцій. Автором публікації було проведено ретельну роботу з адаптації та авторського моделювання автентичних висловів поета, щоб перетворити їх на чіткі синтаксичні моделі, які відповідають вимогам та стандартам НМТ.

Побудова завдань на такому «сильному» матеріалі дозволяє реалізувати текстоцентричний підхід у його найвищому прояві. Учень не просто механічно шукає запитання «коли?» чи «з якою метою?», а вчиться відчувати синтаксичну синонімію – здатність мови варіювати форми без втрати глибини змісту.

Успішне виконання тестів на синтаксичну подібність (паралелізм) ґрунтується не на інтуїції, а на чіткому розумінні того, що другорядний член простого речення та підрядна частина складного мають спільну семантичну функцію. Недостатньо знати назви членів речення, потрібно розуміти логіку їхнього функціонування та навчитися розрізняти омонімічні конструкції.

Розглянемо ключові «секрети» завдань на синтаксичну паралель.

1. Метод універсального запитання.

Головне мислення – це ідентичне запитання до обох синтаксичних одиниць. Якщо ми ставимо запитання від головного слова в простому реченні до виділеного, воно має бути саме таким, як і запитання від головної частини до підрядної.

Наприклад, у простому реченні «Живи заради України» (живи з якою метою? заради України) → у складному реченні «Твори, щоб батьки пишалися тобою» (твори з якою метою? щоб батьки пишалися тобою).

2. Трансформаційний секрет: «розгортання» слова в речення.

Надійний спосіб перевірити подібність – спробувати замінити виділене слово підрядною частиною. Наприклад:

- обставина умови (заміняємо на «якщо»): «при великому бажанні» → «якщо матимеш велике бажання»;
- обставина мети (заміняємо на «аби»): «жив заради правди» → «жив, аби правда торжествувала»;
- означення (заміняємо на «який»): «людина обов'язку» → «людина, яка має обов'язок» (якщо запитання ставимо від іменника, то виділене слово здебільшого буде означенням).

3. Маркери-підказки для складних випадків.

Учень має навчитися розрізняти семантичні нюанси, які часто плутають. Наприклад:

– *мета ↔ причина*: мета завжди спрямована в майбутнє (*навіщо? з якою метою?*), можна підставити сполучник «*аби*»; причина спрямована в минуле чи теперішнє (*за якої причини?*), можна підставити сполучник «*бо*»;

– *умова ↔ допуст*: умова – це те, що *потрібно* для дії (*якщо, якби*), а допуст – те, що *заважає*, але дія все одно відбувається (*хоча, дарма що, незважаючи на*).

Варто пам'ятати про «вузькоспеціалізовані» сполучники (сполучні слова) складних речень, які вказують на вид підрядного речення майже зі 100% точністю:

що аж – маркер підрядного обставинного *міри і ступеня*;

доки, поки – маркери підрядного обставинного *часу*;

якщо, якби – маркери підрядного обставинного *умови*;

хоч, дарма що, хай як – маркери підрядного обставинного *допусту*;

бо, оскільки, адже, тому що – маркери підрядного обставинного *причини*.

4. Інфінітив: морфологічний «хамелеон».

Неозначена форма дієслова (інфінітив) – найпідступніша в тестах. Щоб визначити її роль, необхідно враховувати контекст.

Підмет. Рекомендуємо завжди ставити подвійне запитання *хто? що?* і знаходити не лише підмет, а всю граматичну основу.

Іти мені додому – неблизький світ. Усмішкою дитячої фортуни було для нас потрапити в той дім. Гомоніти з друзями було для мене втіхою.

Частина присудка ↔ додаток. Якщо дію в обох дієсловах виконує одна особа, то це складений дієслівний присудок: *Я хочу вирости* (хочу Я, виросту Я). Якщо дію інфінітива виконує інша особа – це додаток: *Мама просила позичити грошей* (просить МАМА, позичу Я).

Обставина мети. Якщо інфінітив залежить від дієслова руху, підставте сполучник «*щоб*»: *Прийшов (навіщо? з якою метою?) допомогти (= щоб допомогти).*

Пам'ятайте, що інфінітив може бути *будь-яким членом* речення:

- підметом (*Співати* – приємна річ);
- присудком (*Я хочу співати*);
- означенням (*Бажання співати* не полишало мене);
- додатком (*Він попросив мене співати*);
- обставиною (*Я пішов у клуб співати*).

Далі подаємо практичний блок, який репрезентовано серією з десяти тестових варіантів, змодельованих відповідно до чинної програми та структури НМТ.

ВАРІАНТ 1

Поєднайте виділені фрагменти простих (1–4) і складних (А – Д) речень за подібністю синтаксичного значення.

Просте речення	Складне речення
1 Будь сином, вартим своєї країни та її волі.	А Будь мудрим, бо тільки так можна змінити світ .
2 Слід берегти рідну мову для збереження генетичного коду нації.	Б Намагайся бути такою людиною, яку поважатимуть навіть вороги за її чесність .
3 Людина стає справжньою лише за умови постійного самотворення.	В Треба багато працювати, якщо ти хочеш вийти з-під влади обставин .
4 Я слухав музику з внутрішньої потреби в духовному очищенні.	Г Світ став кращим завдяки дідусеві, дарма що ніхто не помічав його щоденної праці .
	Д Я пишу вірші, аби рідне слово продовжувало жити .

Ключі:

1 – Б (означення → підрядне означальне; сином *яким?* → намагайся бути такою людиною *якою?*)

2 – Д (обставина мети → підрядне мети; слід берегти рідну мову *навіщо?* з *якою метою?* аби зберегти → писав вірші *навіщо?* аби...)